

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 341.645.5:342.7

БІЛА-КИСЕЛЬОВА А. А.,

аспірант Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
суддя Дніпровського районного суду м. Херсона

ВИКОРИСТАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено визначенню можливості використання суддями України рішень Європейського суду з прав людини під час розгляду справ про захист честі, гідності та ділової репутації фізичних і юридичних осіб.

Ключові слова: міжнародне право, національне законодавство, суд, рішення Європейського суду з права людини.

Постановка проблеми. Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують під час розгляду справ конвенції та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [1]. Під час розгляду справ про захист гідності й честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи судді використовують законодавство, що регулює захист немайнових прав фізичних і юридичних осіб, Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 [2]. Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини під час розгляду справ подібної категорії суддями використовуються нечасто, тому цьому питанню слід приділити належну увагу й дослідити можливості їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовим наповненням дефініцій понять «честь», «гідність» і «ділова репутація» займалися такі вчені, як А.Л. Анасімов, Д.Д. Луспеник, О.В. Кохановська, І.В. Саприкіна, Р.О. Стефанчук, В.М. Підгородинський. На законодавчому рівні задекларовано, що гідність і честь людини є найвищими соціальними цінностями (стаття 3 Конституції України), а також вказано, що кожний має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань (стаття 55 Конституції України) [3]. Однак конституювання та реальний механізм здійснення суб'єктивних прав передбачає ефективний судовий захист. Питанню розгляду справ про захист гідності й честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи слід приділити більше уваги, адже чітке визначення на законодавчому рівні понять «честь», «гідність», «ділова репутація» майже відсутнє. Судді використовують Постанову Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1, яка частково вирішує певні прогалини в законодавстві з приводу зазначених понять. Питанню використання міжнародних конвенцій і рішень Європейського суду з прав людини під час розгляду справ цієї категорії приділялося недостатньо уваги.

Мета статті полягає в аналізі рішень Європейського суду з прав людини та можливості їх використання під час розгляду справ про захист честі, гідності й ділової репутації фізичних та юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. *Честь, гідність і ділова репутація як об'єкти судового захисту.* У статтях 94, 297 та 299 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначено про важливість та пріоритетність нематеріальних благ [4]. У статті 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) наголошується, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [5].

Неоднакове застосування законодавства судами, що регулює захист гідності й честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в судовій діяльності, було частково вирішено Постановою Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1 [2]. Отже, поняття честі, гідності громадянина України, а також ділової репутації фізичних і юридичних осіб нерозривно пов'язані з правом. Питання захисту цих прав судом урегульовано на законодавчому рівні матеріальним та процесуальним законом.

Суб'єкти права на порушення цивільних справ із захисту честі, гідності та ділової репутації. Згідно зі статтею 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а стаття 40 Конституції України вказує, що всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові

звернення [3]. Крім того, реалізація гарантованого Конституцією України права на звернення передбачається Законом України «Про звернення громадян» [6]. Ніхто не може обмежуватися в думках і висловлюваннях, зверненнях до компетентних органів. Водночас у статті 68 Конституції України проголошено «Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції <...> гідність інших людей».

Якщо особа вважає, що її права було порушено шляхом розповсюдження певної інформації, щодо неї вчинено образливі дії, її примушують до вчинення небажаних дій та відбувається посягання на її честь, гідність і ділову репутацію, вона має право звернутися за захистом до суду.

Згідно із частиною 3 статті 297 ЦК України фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності й честі. У свою чергу стаття 21 ЦК України проголошує, що саме людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою [4]. Коло суб'єктів, які можуть ініціювати порушення справи у вказаній категорії, прописано також у пункті 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1 [2].

До суду може звернутися фізична дієздатна особа, чії немайнові права порушено, а в разі порушення прав малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних осіб – члени їх сімей або родичі. При цьому слід враховувати загальні положення про фізичну особу, наведені в ЦК України; статтю 1 Конвенції про права дитини 1989 р., згідно з якою дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку; статтю 16 Конвенції про права дитини 1989 р., якою забороняється будь-яке незаконне посягання на її честь і гідність [7]. Можна визначити коло осіб, які є членами сім'ї, близькими родичами тих, хто має право звернутися до суду, проаналізувавши положення статті 3 Сімейного кодексу України, згідно з якою сім'ю складають особи, що спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки; також слід враховувати, що сім'я створюється на підставі кровного споріднення, усиновлення, на інших підставах, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства [8]. При цьому повноваження законних представників у суді врегульовано статтею 39 ЦПК України [5]. Суб'єктами права на порушення цивільної справи про захист честі, гідності й ділової репутації можуть бути також спадкоємці фізичної особи, якщо їх права порушено.

Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації (частина 2 статті 299 ЦК України) [4]. Цим правом наділяються фізичні особи-підприємці, адвокати, нотаріуси, інші фізичні особи, на ділову репутацію яких відбулося посягання. Доречно згадати про публічних осіб, які на сьогодні досить часто знаходяться в центрі публічного політичного життя, зазнають гострої громадської критики в засобах масової інформації з приводу їх діяльності та за певних обставин можуть виступити суб'єктами на порушення справ вказаної категорії. Юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації,

на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати (стаття 94 ЦК України).

Підстави звернення до суду за захистом честі, гідності та ділової репутації. Приводом звернення осіб до суду за захистом честі, гідності й ділової репутації осіб може бути поширення певної інформації або вчинення конкретних дій. Із судової практики вбачається, що особи, оцінивши інформацію на свій розсуд (сприйнявши дії), керуючись внутрішніми почуттями та враховуючи власні уявлення про поняття честі, гідності й ділової репутації, вважають свої права порушеними з різних підстав. Так, приклади звернень осіб продемонстровано витягами із судових рішень. У рішенні Голопристанського районного суду Херсонської області від 02.08.2012 р. в справі № 2108/2808/2012 односельчанка, ображеної діями знайомої, зазначала, що «в травні 2010 р. відповідач ОСОБА_2 не впускала її до магазину «Урожайний», називала психічно хворою в присутності ОСОБА_4 <...>» [9]. У рішенні Комсомольського районного суду м. Херсона від 06.04.2012 р. в справі № 2114/2-4644/11 (юрист звернувся до суду) сказано, що «він є шахраєм, не фаховим юристом, привласнив чужі грошові кошти, не виконує взяті на себе зобов'язання <...>» [10]. У рішенні Білозерського районного суду Херсонської області від 08.05.2012 р. в справі № 2102/1177/2012 щодо особи, яка займала посаду державного службовця, стверджується, що «заможній ОСОБА_6 з міста Херсону він знайшов можливість знайти землю, зрозуміло, за хабар <...>» [11]. У справі № 2118/1579/2012 Новотроїцького районного суду Херсонської області від 27.08.2012 р. колишній працівник суду вимагав визнати протиправними щодо нього дії відповідача, які виразилися у «взятті фізичної особи ОСОБА_1 за лікоть і застосуванні сили, достатньої, щоб вона зрушила з місця і покинула канцелярію суду» [12].

Особливості звернення до суду за захистом честі, гідності та ділової репутації. Процедура звернення до суду за захистом своїх прав у цій категорії справ має певні особливості. Позивач (заявник) або його представник у разі порушення його немайнових прав, тобто в разі посягання на честь, гідність чи ділову репутацію, має підготувати позовну заяву (заяву) в порядку позовного провадження (стаття 119 ЦПК України) або окремого провадження (стаття 258 ЦПК України) [5]. У заяві обов'язково потрібно вказати, яким способом було поширено інформацію, що порушує особисті немайнові права позивача (заявника), яку саме інформацію поширено відповідачем (відповідачами) із зазначенням часу, способу та осіб, яким таку інформацію повідомлено, інші обставини, які мають юридичне значення, посилення на докази, що підтверджують кожну з таких обставин, а також зазначення способу захисту, яким позивач бажає захистити своє право. Позивач самостійно та залежно від обставин обирає спосіб захисту особистого немайнового права. Обираючи спосіб захисту, позивачу слід враховувати, що ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Так, згідно з витягом рішення

Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 06.08.2012 р. в справі № 2/2113/745/2012 позивач наполягав на вибаченні перед ним: «Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просить визнати, що розповсюдження відповідачем ОСОБА_2 відомостей <...> і зобов'язати ОСОБА_2 вибачитись перед ним при свідках <...>» [13].

Що стосується особливостей звернення до суду у випадках, коли відбулося порушення немайнових прав за відсутності інформації про особу, яка поширила недостовірну інформацію шляхом розміщення інформації в мережі Інтернет, анонімних листах, то заявник може звернутися в порядку окремого провадження відповідно до розділу 4 ЦПК України. Як приклад такого звернення можна навести витяг рішення Суворовського районного суду м. Херсона від 07.10.2011 р. в справі № 2-о-173/11. Заявник подав заяву про встановлення факту неправдивості інформації та її спростування. Інформація, яка стала приводом звернення до суду, знаходилась у глобальній мережі Інтернет і мала такий зміст: «Предоставляю информацию о деятельности <...> которая занималась знакомствами с иностранцами по интернету, и <...> просила выслать деньги на дорогу в Америку из Херсона <...>» [14].

Слід звернути увагу, що в рішеннях Європейського суду з прав людини з приводу заявників та обрання засобів захисту зазначається, що «заявником мають бути <...> засоби захисту, які є ефективними <...>» (пункт 29 справи «Перетяка та Шереметьєв проти України») [15].

Відкриття провадження в справі та підготовка справи до судового розгляду. Так, розгляд справ про захист честі, гідності й ділової репутації особи відповідно до цивільного процесу може відбуватися в порядку позовного або окремого провадження. Питання про відкриття провадження в справі або про відмову у відкритті провадження в справі суддя вирішує не пізніше трьох днів із дня надходження заяви до суду, не пізніше наступного дня після отримання судом інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи [5].

Слід зазначити, що суддя не має права розглядати справу за наявності обставин, що виключають розгляд ним справи.

Так, з рішень Європейського суду з прав людини вбачається, що «наявність безсторонності відповідно до пункту 1 статті 6 повинна визначатися за суб'єктивним та об'єктивним критеріями. Відповідно до суб'єктивного критерію беруться до уваги особисті переконання й поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у цій справі» (пункт 49 справи «Білуха проти України» [16], пункти 27, 28, 30 справи «Фей проти Австрії» [17]).

Питання про необхідність проведення попереднього засідання вирішується судом у кожному конкретному випадку (пункт 4 частини 5 статті 122 ЦПК України). Проведення попереднього судового засідання в цій категорії справ є доцільним, має на меті як можливе врегулювання спору до судового розгляду, так і забезпечення правильного й швидкого

вирішення. Перша зустріч (у суді) після виникнення конфлікту може закінчитися укладенням мирової угоди. Таким прикладом є ухвала Червоноградського міського суду Львівської області від 15.03.2012 р. в справі № 1327/352/2012 [18]. Судовий розгляд може завершитися навіть відмовою від позову, що видно з витягу ухвали Суворовського районного суду м. Одеси від 25.03.2011 р. в справі № 2-1619/11: «У суд надійшла заява від позивачки про відмову від позовних вимог до ОСОБА_8 <...>» [19].

Якщо спір не буде врегульовано, проведення попереднього судового засідання дозволить максимально швидко підготувати справу до розгляду. Вирішення питання про виклик свідків, витребування доказів, проведення експертизи – ці питання обговорюються на попередньому судовому засіданні. Судово-лінгвістична експертиза може дати відповідь на питання, чи дозволяє мовна форма викладу матеріалу вважати, що автор матеріалу (редакція) безпосередньо стверджує про певні факти, дії чи події, які, за думкою позивача, порочать його честь, гідність або ділову репутацію. Може бути призначено судово-психологічну експертизу для встановлення факту моральної шкоди, а також причинного зв'язку цієї шкоди з діями відповідача.

Доречно згадати, що рішення Європейського суду з прав людини в справі «Нова газета та Бородянський (Росія)» може бути використано судом у справах типу «політик – ЗМІ» [20].

Особливості змісту рішення суду за наслідками розгляду справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації осіб. Судове рішення за наслідками розгляду справ щодо захисту честі, гідності й ділової репутації осіб покликане внести юридичну визначеність у спірні правовідносини, зокрема, надати захист прав сторін під час їх порушення.

Р.О. Куйбіда та О.О. Сироїд зазначають: «Судове рішення має бути орієнтованим на задоволення потреби в правосудді, утвердженні прав людини, а не реагування на швидкоплинні очікування конкретного результату» [21]. Безумовно, кожне судове рішення має утверджувати авторитет правосуддя в «очах» суспільства, засвідчувати реалізацію конституційних принципів і справедливості суду.

У пункті 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. № 14 зазначено: «Рішення суду як найважливіший акт правосуддя покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. У зв'язку із цим суди повинні неухильно додержуватися вимог про законність і обґрунтованість рішення в цивільній справі» [22].

Щодо питання мотивування рішення суду Європейський суд із прав людини зазначає: «Суд нагадує, що пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень, проте це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення» (пункт

23 в справі «Проніна проти України» [23], пункт 29 в справі «Руїз Торія проти Іспанії») [17].

Висновки. Україна як правова держава забезпечила необхідну систему гарантій здійснення немайнових прав і їх захист відповідно до міжнародного рівня. Посягання на нематеріальні блага або їх втрата особами спричиняють втрату нормальних громадських зв'язків, а отже, втрату певного статусу в правовідносинах з іншими суб'єктами. Тому остаточні рішення суддів у категорії справ про захист честі, гідності й ділової репутації фізичних та юридичних осіб дозволяють підвищувати роль моральних і соціальних норм у суспільстві, а застосування практики Європейського суду з прав людини, міжнародних конвенцій утверджує загальнодемократичні принципи захисту прав людини.

Література:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
2. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?test=XX7MfyrCSgkyu6lIZiCSwOJH14AMs80msh8Ie6>.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
8. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
9. Рішення Голопристанського районного суду Херсонської області від 02.08.2012 р. в справі № 2108/2808/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26196716>.
10. Рішення Комсомольського районного суду м. Херсон від 06.04.2012 р. в справі № 2114/2-4644/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25354573>.

11. Рішення Білозерського районного суду Херсонської області від 08.05.2012 р. в справі № 2102/1177/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23978137>.
12. Рішення Новотроїцького районного суду Херсонської області від 27.08.2012 р. в справі № 2118/1579/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26498802>.
13. Рішення Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 06.08.2012 р. в справі № 2/2113/745/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25569414>.
14. Рішення Суворовського районного суду м. Херсона від 07.10.2011 р. в справі № 2-о-173/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21060821>.
15. Справа «Перетяка та Шереметьєв проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5908.0>.
16. Справа «Білуха проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_bv/pg_gxcwot.htm.
17. Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвіа. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 1072 с.
18. Ухвала Червоноградського міського суду Львівської області від 15.03.2012 р. в справі № 1327/352/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24150847>.
19. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 23.03.2011 р. в справі № 2-1619/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15747757>.
20. ЄСПЛ назвав три критерії обґрунтованості оціночного судження // Закон і Бізнес. – 2013. – 28 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zib.com.ua/ua/pda/15222.html>.
21. Куйбіда Р.О. Посібник із написання судових рішень / Р.О. Куйбіда, О.О. Сироїд. – К. : Дрім Арт, 2013. – 224 с.
22. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-90>.
23. Справа «Проніна проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=974_096.

Белая-Кисельова А. А. Использование решений Европейского суда по правам человека в процессе рассмотрения дел о защите чести, достоинства и деловой репутации

Аннотация. Статья посвящена исследованию возможностей использования судьями Украины решений Европейского суда по правам человека в процессе рассмотрения дел о защите чести, достоинства и деловой репутации физических и юридических лиц.

Ключевые слова: международное право, национальное законодательство, суд, решения Европейского суда по правам человека.

Bila-Kyseleva A. Use of the decision European Court of Human Rights in the examination of cases on protection of honor, dignity and business reputation of individuals and entities

Summary. Ukraine as a legal state provided the necessary safeguards system exercise moral rights and their protection under international levels. Encroachment on intangible assets or loss of persons entail the loss of normal social relations, and hence the loss of a certain status in the relationship with other entities. According to Art. 17 of the Law of Ukraine “On execution of decisions and application of the European Court of Human Rights” courts apply the Convention and the case-law as a source of law. Convention and the judgments of the European Court of Human Rights judges is not used often, so this issue should be well know. Final decisions of judges in the categories of cases on protection of honor, dignity and business reputation of individuals and entities allow to raise the role of moral and social norms in society, and the use of the judgments European Court of Human Rights, the Convention establishes general democratic principles of human rights. Therefore, the article is devoted to defining the possibility of use judges of Ukraine Conventions and judgments of the European Court c of Human Rights when considering cases on protection of honor, dignity and business reputation of individuals and legal entities.

Key words: international law, national law, court, judgments of the European Court of Human Rights.